

VASÁNSZKI ESZTER*

**„MI, EURÓPAIAK...”
AZ EURÓPAI IDENTITÁS MEGLÉTE ÉS
KÉRDŐJELEI NAPJAINKBAN**

1. BEVEZETŐ

A tanulmány célja az európai identitás¹ problémakörének vizsgálata és ezáltal válaszkérés a következő kérdésekre: létezik-e egy közös európai identitás az Európai Unió polgárainak tudatában, és ha igen, milyen mértékben? Milyen viszonyban áll ez az egyének nemzeti azonosságtudatával és egyéb kötődéseivel? Valamint, milyen irányú elmozdulásra számíthatunk a jövőben az európai identitás és az EU identitáspolitikája tekintetében? Egy rövid elméleti áttekintés után megvizsgáljuk, hogy az Európai Unió mint szervezet mit tett a kezdetektől napjainkig polgárai európai azonosságtudatának megteremtéséért, erősítéséért. Ezt követi a másik oldal, vagyis az állampolgárok vonatkozásában történő vizsgálat, mely arra irányul, milyen mértékben valósult meg az EU előbbi célkitűzése és létezik ténylegesen az európai identitás az egyének szintjén. Majd következtetésekkel zárul a gondolatmenet, melyek a rendelkezésre álló információk fényében lehetséges válaszokat tartalmaznak a felvetett kérdésekre, és ez a záró fejezet a jelenlegi tendenciák, legújabb fejlemények alapján kitekintést is ad a jövőre.

* A BGF Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar, Európai Tanulmányok szakirány hallgatója. A cikk szakdolgozatának átdolgozott változata. Témavezető: Koller Boglárka.

¹ A problémafelvetésből adódóan az „európai” és „Európa” kifejezések, hacsak jelentésük külön nem kerül pontosításra az adott szöveggörnyezetben, az Európai Unió országai vonatkozásában értendők a dolgozatban.

2. NÉHÁNY ELMÉLETI ÖSSZEFÜGGÉS

A problémafeltárás és kérdéseink megválaszolása előtt a téma tárgyalását min-
tegy megalapozva szükséges némi elméleti fogalom-meghatározást adnunk,
illetve kiegészítésként az európai identitás körül folyó mai diskurzus néhány ele-
mével megismerkednünk.

Hogyan értelmezhetjük tulajdonképpen az európai identitás fogalmát? Először
is, magát az identitást úgy definiálhatjuk, mint egy közösséghez való tartozás
érzését, az ezzel összefüggő öntudatot, az iránta való belső elkötelezettséget elő-
idéző odaadást – mindez egy belső önmeghatározási folyamat során fejlődik ki. Ez
nem az egyénnel született, végleges és megváltoztathatatlan azonosságtudat,
hanem a tapasztalat és a társadalmi hatások következményeként kialakuló ön-
kép. Az identitás kérdése alapesetben nem feltétlenül merül fel problémaként,
kihívásként, de válsághelyzetek vagy azok lehetősége, illetve a társadalom válto-
zásai, új irányzatai megkérdőjelezhetik vagy átértékelhetik az előzőleg megformá-
lódott önazonosságot (példaként említhetjük a globalizáció jelenségét, mely vi-
szonylagossá tette a nemzeti identitások addig meg nem kérdőjelezett dominanci-
áját). Hasonló szituációt teremtett az európai integráció folyamata, mely a nem-
zethez való lojalitás mellett egy egységes európai azonosságtudat kérdését is fel-
vetette. Ez paradox helyzethez vezetett, mivel az integráció elsődlegesen reális
alapú történések (gazdasági-politikai célok elérése érdekében tett lépések) sorozat-
át jelentette, nem pedig az országok történelmi, kulturális, ideológiai alapokra
épülő együttműködését. (Ami egyébként bizonyos identitásválságot is eredménye-
zett egyes államokban, hiszen az Európai Unió nem foglalja magában a földrajzi-
kulturális sajátosságok alapján európainak tekinthető összes országot, az európai
identitást pedig a gyakorlatban az uniós identitással teszik egyenlővé.) A integrá-
ció előrehaladtával felmerül tehát európai viszonylatban a kérdés: a nemzeti
identitás mintájára válhat-e az európai identitás is a tagállamok népeit átfogó
egységgé, mégpedig nemcsak tudati befogadást jelentő, hanem érzelmi töltetű
elkötelezettségen alapuló önazonossággá? A közös identitás bizonyos gyakorlati
megfogalmazódásával már találkozhattunk uniós szinten, hiszen az európai álla-
mok (főleg az EU országai) 1996 óta együttesen képviselik szövetségesekként a
NATO-ban az „európai biztonsági és védelmi identitást” a nemzetközi válságkeze-
lésben történő részvételük során. De jelen van-e az európaiság a polgárok min-
dennapjait átható eszmeként is? Az európaiság fogalmának meghatározása nehéz
feladat, mivel többféle megközelítése létezik: képlékeny, kevésbé megfogható mi-
vóltából adódóan főleg az értelmiség, filozófusok, politológusok, az etika és peda-
gógia kutatói kísérelték meg definiálni. Egyikük például az alábbi módon tette ezt
meg: „...az európaiság eszméje végső soron nem más, mint általános politikai,
morális és kulturális alapokon kifejlődő, az autonóm kultúrák közegében megélt
sajátos kollektív identitás.”¹ Ez a következtetés az említett három tényező látnas
egyesítő hatását feltételezi, mely láthatatlanul, rejtett módon áthatja a minden-
napok történéseit: sokak szerint ez a kérdéskör még izgalmasabb, mint a politi-

¹ Szécsi Gábor: *Elit és európaiság*, in: *Európaiság - Politikai és morális kultúra*, szerk. Karikó Sándor, Áron Kiadó, Budapest, 2001, 17-19. o.

kai-gazdasági együttműködés területei, mert az eszme foglalja magában az intézkedések háttérében álló vezéreket. Más szerzők az európaiságot a politikai elit által alkalmazott puszta frázisnak, igazi tartalom nélküli fogalomnak tekintik, az európai állampolgárság intézményét pedig üres jogi státusznak; a legradikálisabbak szerint pedig e koncepciók és intézkedések célja végső soron nem más, mint az Európa-gondolat polgároknak való „eladása” az együttműködés politikai területre való kiterjesztésének legitimitása érdekében. Az európaiság fogalma tehát jelenleg még korántsem tisztázott, számtalan megközelítésben és kontextusban értelmezhető.

Szükséges még kitérnünk – jóllehet itt csak igen vázlatosan lehetséges – az európai identitást érintő néhány fontos elméletre, melyek az e problémakörrel kapcsolatos diskurzus folyamán fogalmazódtak meg. Áttételesen kapcsolódik az imént felvetett gondolatokhoz a következő kérdés: mely irányú folyamat hívta/hívja életre az európai azonosságtudatot? E kérdés mentén két fő csoportba tömörülnek az azt elemző szerzők: képviselhetik a konstruktivista és a fundamentalista megközelítést. Az előbbiek (például ERNEST GELLNER, ERIC HOBSBAWM) szerint a nemzeti érzés, a nacionalizmus és így a közös identitás is „felülről”, mesterségesen megteremtett jelenség; ezáltal az európai azonosságtudat is az intézményi szintről kiinduló intézkedések, kezdeményezések útján hozható létre és fokozható az állampolgárok tudatában. Ezzel szemben a fundamentalisták (például ANTHONY D. SMITH, JOHN ARMSTRONG) megközelítésében ezek a tudati elemek kezdettől fogva léteztek, eredendően jelen voltak a társadalmakban a különböző közösségekhez való meggyökerezett kötődések formájában, tehát a mai identitások lényegében ezek kivetítődései. Ez a kérdés máig alapja a kollektív identitással kapcsolatos elméleti eszmecsereknek; e dolgozatnak nem célja az egyik vagy másik melletti érvelés, jóllehet problémaközelítésének módja közelebb áll a konstruktivista szemlélethez.

Számos szerző ezenkívül az európai integráció és az egységes identitás alapkövének tekinti a kulturális pluralizmust, a sokféleség elismerését mint azon tényezőét, mely képes egyesíteni avagy megosztani is az európai társadalmat. A kulturális unió napjainkban az Unió egy igen sebezhető pontjának tekinthető, hiszen nem létezik egy nagy európai „kulturális piac”, mely előmozdítaná a kollektív identitás kialakulását. Az előbb idézett nézettel ellentétben más elméletek eltérő megoldást javasolnak a közös azonosságtudat megteremtésére. Az 1970-es években JÜRGEN HABERMAS felvetette a komplex társadalmakban végbemenő identitásteremtődés kérdését, majd érvelésében elutasította a nemzeti identitás már kialakult, áthagyományozott struktúráit mint az új identitás létrehozásának bázisát, ehelyett a „posztnacionális” megoldást javasolta, vagyis a közös identitás tartalommal való megtöltését politikai-intézményi eszközökkel.¹

Az eddigiekben áttekintettünk tehát a közös európai identitást illető néhány fontos elméletet. A kiragadott példák egymás mellé helyezéséből is látható, mennyi elméleti összefüggése létezik e rendkívül összetett problémakörnek, illetve az általa felvetett kérdésekre kínált megoldások sokféleségét is érzékelhettük. Gondolatmenetünk folytatásaként most megvizsgáljuk az EU intézményeinek a prob-

¹ Tóth Tamás: Az európai identitás kérdőjelei, in: Európaiság - Politikai és morális kultúra, szerk. Karikó Sándor, Áron Kiadó, Budapest, 2001, 65. o.

léma ismeretében kidolgozott koncepcióit és intézkedéseit mint az európai identitásteremtés általuk megtervezett eszközeit, a későbbi fejezetekben pedig ezek hatékonyságát próbáljuk felmérni.

3. AZ EURÓPAI UNIÓ ERŐFESZÍTÉSEI A KÖZÖS EURÓPAI IDENTITÁS MEGTEREMTÉSÉÉRT

A következőkben röviden megvizsgáljuk azon eszközöket, melyeket a Közösség az identitásteremtéshez kapcsolódó céljai elérése érdekében dolgozott ki és használt fel, összhangban JEAN MONNET gyakran idézett kijelentésével: „Nem államok szövetségét teremtjük meg, hanem embereket egyesítünk”.

3.1. Az európai állampolgárság koncepciója

Az 1957. március 25-én aláírt és 1958. január 1-jén életbe lépett Római Szerződések elsődlegesen gazdasági és politikai megfontolásokból születtek. Mindamellett már a kezdetektől megjelentek kifejezetten a polgárokra, sőt az állampolgárságra vonatkozó elképzelések is. A „polgárok Európája” gondolat kulcsszerepet játszott az EK alapításakor, hiszen fontos célkitűzés volt egyebek mellett az állampolgárok élet- és munkakörülményeinek javítása, ami nyilvánvalóan mutatja, hogy nemcsak gazdasági jellegű célok fogalmazódtak meg. Az első erre utaló szerződésbeli elem már a Római Szerződésben szerepel: II. része, mely „Az Unió állampolgársága” címet viseli, 8. cikkében a következőt jelenti ki: „Egy uniós állampolgárság kerül kialakításra. Az Unió állampolgára minden olyan személy, aki egy tagállam állampolgára.” A Szerződés ezen része (8-8e cikkek) egyéb rendelkezésekkel együtt jogalapként szolgált a későbbiekben az uniós polgárság státuszának kidolgozásához.

Az európai állampolgárság koncepciója szerint az egyes tagállamok polgárai számára sajátos jogokat biztosítanak, illetve rögzítésre kerülnek a Közösséggel szembeni kötelezettségeik is. Bár ezek igen behatárolt területeken érvényesülnek a nemzeti állampolgársághoz járuló jogokhoz és kötelezettségekhez képest, tekintünk át mégis röviden az európai állampolgárságot meghatározó különféle összetevőket (melyek tulajdonképpen jogokat jelentenek, mivel az EU viszonylatában állampolgári kötelezettségek eddig nem kerültek meghatározásra).

Minden állampolgárt megillet a szabad mozgás joga, a letelepedési, illetve tartózkodási jog bármely tagállamban. Aktív és passzív választójoggal rendelkezik helyhatósági választásokon valamint az európai parlamenti választásokon ugyanazon feltételek mellett, mint az adott tagállam polgárai. (1979 óta az uniós polgárok közvetlenül választhatják az európai parlamenti képviselőket.) Diplomáciai és konzuli védelmet élvez más EU-tagállamok által olyan harmadik országban, ahol saját országa ilyen módon nem képviselt. Jogosult ezenkívül petíció benyújtására az Európai Parlamenthez a Közösség tevékenységét érintő kérdésekben. Lehetősége van az EU közigazgatási tevékenységével kapcsolatos panasz benyújtására az Európai Parlament által kinevezett polgári megbízott közvetítésével, tehát ilyen esetben fordulhat az állampolgári jogok biztosához. Ezen elsődleges tényezők

mellett születtek egyéb, alapvető jogi rendelkezések is az európai polgárok (és egyes esetekben harmadik államban élő hozzátartozóik) javára adminisztratív, gazdasági, szociális területeken, valamint más közösségi politikák keretén belül; ezekről az egyéb rendelkezésekről a későbbiekben még részletesebben esik szó.

Visszatérve a kronologikus áttekintéshez, 1974-ben a párizsi csúcson ismét megfogalmazódott annak szükségessége, hogy az Európai Gazdasági Közösség polgárainak sajátos jogokat garantáljanak. A következő jelentős lépés a polgári Európa jogi formája kialakításának folyamatában az 1976-ban elkészített TINDEMANS-jelentés volt, mely annak szükségességét hangsúlyozta, hogy a pusztán a közös piac megteremtésére való törekvések mellett a polgárok közösségének megteremtéséért is tegyen erőfeszítéseket a Közösség. Ez már világos, határozott szándékra utal, és bár a jelentésnek nem volt nagy sikere a nemzeti kormányok körében, jelentős befolyást gyakorolt a későbbi integrációs lépésekre. „A polgárok Európája” című fejezet rámutatott, hogy látható, kézzelfogható intézkedések által lehetséges csak az európai tudat kialakítása, mint amilyen például az útlevelek egységesítése, a belső határellenőrzések megszüntetése vagy a képesítések, diplomák kölcsönös elismerése.

Egy másik fontos momentum a gondolat fejlődésében és a gyakorlati előrelépés területén az ADONNINO-bizottság létrehozása, amit az Európai Tanács kezdeményezett 1984-ben Fontainebleau-ban mint egy „polgárok Európája” ad hoc bizottságot, melynek fő feladata annak kutatása volt, hogyan lehetne a bonyolult európai politikai rendszert közelebb vinni a polgárokhoz; a központi kérdéskörök a szabad mozgás és a letelepedés szabadsága voltak. A következő évben a bizottság két jelentést is előterjesztett, valamint akcióprogramot dolgozott ki a tervek megvalósítására, mely aztán a Maastrichti Szerződésbe is bekerült.

Az 1986 februárjában aláírt Egységes Európai Okmány, jóllehet jelentős közösségi dokumentum, nem tartalmazott új elemeket az állampolgárookra vonatkozóan, bár alapvető újdonságot jelentett a politikai unió célkitűzése.

A következő, igen meghatározó lépcsőfoknak a már említett Maastrichti Szerződés (más néven az Európai Unióról szóló Szerződés) bizonyult, melyet 1992. február 7-én írtak alá és 1993. november 1-jén lépett életbe. A koncepció terén a legjelentősebbnek tekinthető előrelépés az uniós polgárság fogalmának, intézményének szerződésbe foglalása volt; ez egyben jelentette az egyes tagállamokban hatályos jogok „összekapcsolását” és rögzítését is. A szerződés preambulumban a következő olvasható: „Azzal az elhatározással, hogy közös állampolgárságot hoznak létre országaik állampolgárai számára...”, ez pedig további megerősítést nyer a közös rendelkezések B cikkében, amelynek értelmében az uniós állampolgárság létrehozásának fő célja az uniós tagállamok állampolgárai jogainak és érdekeinek védelme. A Maastrichti Szerződésben a jogok és szabadságok köre jelentősen bővült (például az Unión belüli letelepedés joga tekintetében). Itt is a szerződés II. része foglalkozik az európai állampolgársággal. Magának az uniós polgár státuszának bevezetése tehát ehhez a szerződéshez köthető, mely az EU-tagállamok valamennyi állampolgárát uniós polgári jogállásba helyezi, bár ez nem szünteti meg és nem helyettesíti a nemzeti állampolgárságot: ez utóbbi inkább a státusz előfeltételét jelenti, és meghatározása a nemzeti jogrendszer hatáskörébe tartozik.

Az 1997. október 2-án aláírt és 1999-ben életbe lépett Amszterdami Szerződésben a Maastrichti Szerződésben megfogalmazottak továbbfejlesztését olvashatjuk.

A fő cél a polgárokhoz való közeledés volt számos eszköz által, mint amilyen a szervezet átláthatóságának fokozása, az Unió demokratikus és szociális dimenziójának hangsúlyozása és emellett a szabadság, az emberi jogok és a jogállamiság alapelveinek kiemelése. Ezzel kapcsolatos újdonság a szerződésben, hogy az ezen alapelveket súlyosan és tartósan megsértő tagállam szankcionálható: a Tanács megvonhat tőle emiatt bizonyos jogokat. Másrészt a II. fejezet 22. cikke szerint a Bizottság háromévente jelentést köteles benyújtani mindezen rendelkezések végrehajtásáról a Parlamentnek, a Tanácsnak és a Gazdasági és Szociális Bizottságnak. Előtérbe kerültek továbbá olyan lényeges kérdések, mint a nők és férfiak esélyegyenlősége, a diszkriminációmentesség és az adatvédelem. Két új elem ezenkívül a polgárok számára biztosított jogok között, hogy bármely uniós hivatalos nyelven fordulhatnak írásban a közösségi intézményekhez, és e nyelven kapnak azokról választ; a másik újdonság, hogy – bizonyos kivételes esetektől eltekintve – szabad hozzáférés illeti meg őket az Európai Parlament, az Európai Bizottság és az Európai Unió Tanácsának dokumentumaihoz. Egy más jellegű, igen fontos módosítást is tartalmaz a szerződés: pontosításra került a nemzeti és európai állampolgárság kapcsolata. A II. fejezet 17. cikke világossá teszi, hogy „az uniós állampolgárság kiegészíti a tagállami állampolgárságot és nem helyettesíti azt”. Végeredményben az Amszterdami Szerződés fontos előrelépésnek tekinthető az európai állampolgárság jelentésének megfogalmazásában, a hozzá kapcsolódó koncepciók és különféle jogok kiterjesztésében olyannyira, hogy sokan alkotmányjelentőségű dokumentumnak tekintik; jóllehet az EU-polgárok jogai és kötelesei valójában nincsenek alkotmányszerűen rögzítve, a szerződés további kilátásokat hagy nyitva a szupranacionális fejlődésre.

Még egy további, rendkívül jelentős és újszerű kezdeményezésről kell feltétlenül említést tennünk, nevezetesen a 2001 decemberében a nizzai csúcson előterjesztett Alapvető Jogok és Szabadságok Chartájáról (Charter of Fundamental Rights and Freedoms), melynek középpontjában az egyetemes értékek védelme, tiszteletben tartása áll. A Charta formailag még nem véglegesített és jogi státusz szempontjából még meghatározatlan dokumentum. Jelenlegi formájában politikai deklarációnak tekinthető, bár bizonyos jelek alapján szerepe valószínűleg meg fogja haladni a jövőben a mostani kereteket.

Az európai állampolgárság koncepciója komoly fejlődésen ment tehát keresztül a gondolat megszületésétől a jogi forma kialakításáig, és a folyamat még nem is befejezett. További fejlemények várhatók mind a koncepció lényegi elemeinek fejlesztése tekintetében (azok bővítése, illetve finomítása), mind pedig az európaiakban való tudatosítása terén.

3.2. Az EU által alkalmazott identitásformáló értékű intézkedések és ennek közvetlen eszközei

„Tudatában vagyok számos polgártársunk szkepticizmusának egy olyan Európával szemben, melyben még mindig nem találják meg a helyüket. A Közösség jövője többé már nem lehet csupán a beavatottak ügye, hiszen az európaiak mind azt szeretnék, ha meghallgatnák őket és részt vehetnének mindabban, ami immár életük központi elemévé vált, és ebben igazuk is van. Ha nem sikerül megfele-

nünk ezen elvárásnak, a tervünk megbukott. Az emberek világos válaszokat akarnak feltett kérdéseikre. ... Mit tesz az Unió, hogy gazdaságuk megerősödjön és munkanélkülieik álláshoz jussanak? Mit tesz Európa azért, hogy szolidárisabb társadalmat mozdítson elő és javítsa életminőségüket? ...”

Így elemezte a Maastrichti Szerződés ratifikációs nehézségei kapcsán a szituációt az Európai Bizottság akkori elnöke, hangsúlyozva a Közösség tevékenységének a polgárokhoz való közelebb vitelét mint a további fejlődés elengedhetetlen eszközét.¹ Foglaljuk össze tehát röviden azokat a tényezőket, melyek által az európai állampolgárok életük különféle területein közvetlenül szerezhetnek tapasztalatokat az Unió szervezetének működésével kapcsolatban európai állampolgároként élvezett jólétük, különféle jogaik révén.

Elsőként az Unió egy igen fontos dimenzióját, a *szociális jogot* kell megemlítenünk, melynek fejlődése igen korán megkezdődött és az évtizedek során fokozatosan egyre több területet ölelt fel. A terület magában foglalja például a tagállamokon belüli foglalkoztatási helyzetet (munkanélküliség csökkentése a tagállamokban, oktatás és szakmai képzés támogatása által a munkaerő-kereslet és -kínálat találkozásának biztosítása). Szintén nagy a szerepe a szociális biztonságnak, védelemnek, a személyek szabad mozgásának, valamint az állampolgárok élet- és munkakörülményeinek javításának és az esélyegyenlőségnek is. Végül meg kell említenünk a közösségi kezdeményezéseket az egészségügy terén, valamint az egyének emberi méltóságának védelmét. Bár bizonyos hatásköri problémák megnehezítik a szociális politika hatékony alkalmazását, vitathatatlan, hogy az eddigi szociális jellegű közösségi vívmányok is igen fontosak, és a meglévő – bár viszonylag szerény mennyiségű – joganyag nemzeti jogrendszerbe való átültetése mindig feltételét jelentette a Közösséghez való csatlakozásnak.

A szociális kezdeményezésekkel szoros összefüggésben áll egy másik, az egyént szintén közvetlenül érintő terület: az *emberi jogok*. Ezen közösségi politika fejlődése is jelentős: több, mint 50 éves múltra tekint vissza, hiszen az előzménynek tekinthető két fontos dokumentum közül az egyik az 1948-ban született, az emberi jogokat rögzítő ENSZ-dokumentum, a másik pedig az Európa Tanács 1950-es Európai Emberi Jogi Egyezménye, melyet az EU összes tagállama aláírt, és ez feltétel az új belépők számára is. (1965-től pedig az Európai Szociális Chartához is folyamatosan csatlakozni kezdtek a tagállamok.) Az Egyezmény által hangsúlyozott jogok és szabadságok többek között az élethez, szabadsághoz való jog, a személyiség, a magán- és családi élet sérthetlensége és biztonsága, a jog a méltányos bírósági eljáráshoz, a gondolati-, lelkiismereti- és vallásszabadság, a szabad véleménynyilvánítási és gyülekezési jog, valamint a kínzás, rabszolgaság és kényszermunka tilalma. Az emberi jogok tiszteletben tartására két közösségi intézmény is felügyel: az Európai Emberi Jogi Bizottság és az Európai Emberi Jogi Bíróság. Bármely állampolgárnak lehetősége van a Parlamenthez petíciót benyújtani, mely intézmény konzultációs-ellenőrzési jogkörrel rendelkezik az emberi jogok biztosítása tekintetében, és ez a téma kiemelt napirendi pont az üléseken. A legutóbbi, emberi jogokat érintő fejleményekkel kapcsolatban pedig ismét utalnék a közelmúltban megalkotott Alapvető Jogok és Szabadságok Chartájára, mely

¹ A. Mallet: Introduction à l'Europe sociale, École Nationale de la Santé Publique, Rennes, 1997, p. 130

gyökeres változást hozhat ezen a területen, hiszen az Uniónak saját, ilyen típusú dokumentuma korábban nem létezett.

Az említett területeken kívül még számos, gyakorlati jellegű intézkedést említhetünk, melyek mind az uniós polgárok jólétét szolgálják. Tekintsünk röviden néhányat ezek közül. Esett már szó az *egészségvédelem*ről mint amely egy, az egyének számára különösen lényeges tényező, és mint ilyen, fontos lehetőséget kínál a Közösség számára, amely által közelebb kerülhet polgáraihoz. Egy további gyakorlati terület, mely az egyének szemszögéből nézve nagy jelentőséget adhat az Unió tevékenységének, a *fogyasztóvédelem*. Itt a tagállami szabályozási módok folyamatos harmonizáció által kerülnek egyre közelebb egymáshoz és egyben ahhoz a célhoz, hogy az európai fogyasztók számára minél előnyösebb feltételeket biztosítsanak. Ehhez hozzájárul egyrészt a termékek tagállamok közti szabad áramlásának és megvásárlásának lehetősége egységes feltételek mellett, valamint a védő intézkedések, melyek egy jelentős része a vásárlók informálásával függ össze. Az eddigiek mellett még számtalan olyan területet említhetünk, melyeken a közösségi intézkedések igen lényeges hatásokat fejtenek ki az egyének szintjén. Ilyen például a *regionális politika*, az *agrárpolitika*, a *monetáris unió*, a *kutatás/technológiapolitika* vagy a *környezetvédelem*. Ezen kérdésekben világosan felszínre jönnek az egyének érdekei, és ebből a tényből fakadóan a politikák sikeressége kiváltképpen meghatározza az állampolgárok Unióval kapcsolatos érzéseit, és közvetve európai azonosságtudatuk alakulását is.

Az eddigiekben tehát röviden megvizsgáltuk az EU tevékenységének azon területeit, melyek gyakorlati jelentőségüknél fogva, indirekt módon befolyásolhatják az európai identitást. Az Unió azonban közvetlen eszközöket is felhasznál annak érdekében, hogy tudatosítsa polgáraiban európaiságukat és közelebb vigye hozzájuk a sokszor átláthatatlannak, túl távolinak tűnő szervezetet. A teljesség igénye nélkül vegyünk sorra néhány ilyen módot.

Ezen eszközök sorában mindenekelőtt fontos beszélni az európai jelképek bevezetéséről mint az egyik legközvetlenebb módszerről, mely segíti a polgárok Európával és az Unióval való azonosulását, erősíti annak mértékét. A Közösség 1986-ban vette át az Európa Tanácstól a jól ismert zászlót, melyen kék alapon a tizenkét, körformában elhelyezkedő aranyszínű csillag a tökéletességet, teljességet ábrázolja és független a tagállamok számától. Szintén az Európa Tanácstól került átvételre 1986-ban a közös himnusz, BEETHOVEN Kilencedik szimfóniájának Örömdája. Létezik közös európai ünnepnap is, ez május 9-e, a SCHUMAN-terv 1950. május 9-én történt kihirdetésének emlékére – e napon egész Európa-szerte szerveznek rendezvényeket a polgárok számára. További identitás-erősítő eszközök az egységes európai útleveél és jogosítvány, illetve a belső határokon a vámterületi jelzések helyett látható európai jelzőtáblák. Nagyon jelentős, szimbolikus értékű eszköz a monetáris unióhoz csatlakozott országok polgárai számára egy, az életükben most már a maga fizikai valóságában jelen lévő tényező, az euró. Talán ez az eddigi legkézzelfoghatóbb, az összetartozást leginkább tükröző és egyben tudatosító eszköz, mely az uniós tagság tényéhez kapcsolódik, és mindennapi realitásként igen hatékonyan, rendkívüli gyakorisággal emlékezteti erre a polgárokat, hiszen a pénzzel kapcsolatos történések szerves részét képezik életüknek, ahogy ez mindig is meghatározó szerepet játszott az egyének életében, mióta pénz létezik. Nyilván hatalmas változást hoz a polgárok szemléletében a közös pénz

jelenléte (és olykor nehézségeket is), az egységes fizetési eszköz elfogadásának folyamata viszont, ha sikeres, szinte felérhet egy kisebbfajta identitás-teremtődéssel a folyamat újszerűségénél fogva, de mindenesetre vitathatatlanul meghatározó lépcsőfoknak tekinthető.

Az előbbi szimbolikus jelentőségű tényezők mellett az EU célirányos programok által is törekszik egy polgárai számára vonzó Európa-kép kialakítására. Jó példa erre a már 15 éve létező „Európai stratégiák” elnevezésű kutatási és tanácsadói kezdeményezés, melynek célja a hatékony problémamegoldás; ennek keretén belül különféle részprojekteket valósítanak meg, többek között az európai kultúra témakörében is. Ez utóbbi feladata az európai eszmekincs széles körben történő ismertté tétele, aminek érdekében intenzív PR-tevékenységet folytatnak, bárki által hozzáférhető internetes és egyéb információs anyagról gondoskodnak, valamint érthető tájékoztatást nyújtanak az Európára váró kihívásokról is. (Ezen túlmenően 1999-ben létrehozásra került egy európai nyári akadémia is, melynek célja stratégiai ismeretek átadása a jövő döntéshozói számára.) Az ezirányú, szocializációs célú kezdeményezések szempontjából továbbá fontos év volt 1996, amikor egy „Európa polgárai” elnevezésű információs kampányt indított a Bizottság, hogy ezáltal érdekelttette tegye polgárait az európai integráció kérdéskörében és az uniós polgárokként élvezhető előnyök tekintetében. A kampány a reklám és a sajtó eszközei, valamint helyi rendezvények által próbálta elérni a legtöbb embert azzal a céllal, hogy megismertesse velük jogaikat, ezenkívül egyéb információs csatornákat is megnyitottak: például egy ingyenesen hívható telefonszám áll a polgárok rendelkezésére, melyen kérhetnek tájékoztatást, információs anyagokat, illetve útmutatást azt illetően, hogy adott problémájukkal mely uniós intézményhez fordulhatnak.

Mint az eddigiekben láttuk, az Európai Unió intézményei számos erőfeszítést tettek az európai identitás kialakulásának, fejlődésének elősegítéséért. Láthatjuk, hogy ezek nem homályos, absztrakt kezdeményezések voltak, hanem legnagyobb részük igen gyakorlatias szemszögből közelítette a problémát, és kézzelfogható eredményekhez vezetett. Ahhoz pedig, hogy megvizsgáljuk ezek hatásait, figyelmünket a másik oldalra kell fordítanunk, nevezetesen az állampolgárok körére. Vagyis az a kérdés vár megválaszolásra, hogy az uniós szinten tett erőfeszítések hogyan befolyásolták az európai átlagember mindennapjait, gondolkodását, milyen mértékben mozdították elő európai azonosságtudatát.

4. AZ EURÓPAI AZONOSSÁGTUDAT MEGLÉTE NAPJAINKBAN

4.1. Az európai azonosságtudat gyakorlati problémái

Az EU számos különféle módszerrel és eszközzel törekszik az egységes európai identitás „felülről” történő, tehát intézményi szintről kiinduló megteremtésére. Ennek megvalósulását, sikerességét több olyan tényező is akadályozza, melyeket a szakirodalom a *demokratikus deficit* fogalma köré csoportosít. Összefoglalóan a szervezet működésének az állampolgárok általi közvetlen legitimációját gátló

problémákról van szó, melyek tehát a demokratikus működés ellenében hatnak. Ez egyrészt azzal függ össze, hogy az EU belső politikai felépítése korántsem hasonlít a nemzetállamokéhoz, hiszen a három hatalmi ágat képviselő intézménye (a Parlament mint törvényhozó, a Bizottság mint kormányzó, illetve a Bíróság mint végrehajtó hatalom) egy nemzetállam intézményeihez képest jóval korlátozottabb hatáskörrel rendelkezik. Ezenkívül a népszuverenitás sem valósul meg, mivel a törvényhozás a tagállamok kormányképviselőinek részvételével történik, kormányközi egyeztetés által, tehát a döntések csak közvetetten legitimáltak. A demokratikus legitimitást elsődlegesen biztosítani hivatott intézmény az Európai Parlament, mely azonban kevésbé hatékonyan tölti be ezt a funkciót: egyrészt nincs elegendő jogköre a jogalkotáshoz és így nem lehet igazi, közvetlen legitimitációs forrás. Másrésztől, tagjainak választása – mely egyébként csekély részvétellel, érdeklődéssel zajlik – a tagállamokban gyakran inkább belpolitikai előjellel történik, mintsem az aktuális európai problémák ismeretében, melyeknek a választási kampányokban igen kevés figyelmet szentelnek a polgárok informálása tekintetében. Magukban az európai pártokban sem érvényesül a pártssolidaritás, inkább a nemzeti érdekek állnak az adott szavazatok háttérében. Hasonlóan kritikus pont az európai képviselők és választóközönségeik közti kapcsolat, valamint az európai és nemzeti döntéshozatali folyamatok összehangolása, a köztük történő visszacsatolás. Mindez bonyolult, a polgárok számára meglehetősen távolinak, átláthatatlannak tűnő rendszert eredményez. Az európai polgárok nagy része szemében Brüsszel, Luxemburg és Strasbourg a politikai elit fóruma, ahol a tisztviselők a polgárok tömegétől elszakadva, tőlük függetlenül tevékenykednek (hiszen irányukban valóban nem elszámoltathatók), a belső történéseket pedig nagyfokú bürokrácia és korrupció szövi át. A közösségi intézményekről kialakult ezen általános kép következtében a polgárok érintettség-érzete és részvételi szándéka az uniós ügyek menetében meglehetősen csekély (ahogy ezt igazolta a választástól tartózkodók, közömbösséget mutatók nagy aránya némely európai felmérésben). Valójában nem beszélhetünk napjainkban egységes európai népről, társadalomról, sem közös nagy európai nyilvánosságról, melyekben egy jelentős hatáskörrel bíró intézményrendszer megfelelő működési közegre találhatna, beágyazódhatna. Inkább nagyfokú változatosság, sokszínűség jellemzi az uniós országokat földrajzi, kulturális és politikai értelemben, így nyilvánvalóan nehéz is olyan rendszert, struktúrát kialakítani és működtetni, amelyet minden résztvevő egyaránt elfogad és közvetlenül tud is viszonyulni hozzá. Az európai elit/intézményrendszert és az európai lakosságot tehát napjainkban még nagy szakadék választja el egymástól, amely a gyakorlati nehézségek mellett – és részben azok következtében – nyilván összefügg az érdekkülönbözőségekből eredő trenddel is, mivel a társadalom és a gazdaság nemzetközi, illetve belső, állami érdekeket támogató erőkre hasadt ketté az integrációs folyamat során. Ráadásul helyi szinten gyakran igen magas elvárások fogalmazódnak meg a közösség hatásköréhez, cselekvőképességéhez mérten, melyek nehezen teljesíthetők és ezáltal szintén feszültséget okozhatnak az EU és polgárai között. A mindezen tényezőkből adódó paradoxont (amely tehát a szabályzás és intézményrendszer meglétével és ugyanakkor egy egységes, közösségi céloknak elkötelezett, a döntések legiti-

tását biztosító európai nép, polgárság hiányával kapcsolatos) jól foglalja össze CHRISTIAN MEIER hasonlata: „A közös házirend még nem teremt lakóközösséget”.¹

Az előbbieken leírtak kiegészítéseként érdemes kitérni az európai média identitásformáló szerepére, illetve ilyen minőségben való megjelenésére is. Vitathatatlan, hogy mind az írott sajtó, mind a vizuális és auditív formájú tömegkommunikáció létfontosságú eszköz az Európát érintő kérdésekben történő informálás, valamint közvetetten az európai azonosságtudat formálása szempontjából is. Ez abban az esetben éri el a kívánt célt, ha európai elkötelezettségű, európai aktualitásoknak szentelt nemzetközi fórumot is magában foglal, amely így az átlagpolgár közelébe hozza az ő sorsát is befolyásoló világpolitikai és világgazdasági történéseket. Jelenleg azonban a média elsősorban a helyi szférára koncentrálnál, aminek oka nyilván az egyének érdeklődésére inkább számot tartó, általuk átláthatóbb helyi jelentőségű témákban készült programok jobb eladhatósága (ahogy korábban is láthattuk felmérésekkel alátámasztva, a polgárok kötődései közül a helyi jellegűek igen előkelő helyet foglalnak el). A globalitás még leginkább a szórakoztató programokat jellemzi, a közösségi, európai problémakörökre összpontosító politikai jellegű anyagok és műsorok azonban nem kapnak egységes megjelenést az EU tagállamaiban (eltekintve néhány kimondottan nemzetközi témájú folyóirattól és tv-csatornától) és nehezen is közvetíthetők ilyen formában: így az sem meglepő, hogy nem alakult ki az uniós országok között határaikat átlépő belső, európai kérdésekre összpontosító vitakultúra.

Újabb nehézségként fontos megemlíteni az európai állampolgárság koncepciójának kérdését. A Maastrichti Szerződésben megfogalmazott, intézményesített állampolgárság-definíció számos értelmezésbeli problémát vet fel. Ezek egyike például, hogy a közösségi dokumentumokat alapul véve az állampolgárság bizonyos politikai jogok felsorolását jelenti, melyet adott szövegösszefüggésben alkalmazhatók, ugyanakkor pedig gyakran mutatják be úgy, mint az egyénnek „egy politikai elképzeléshez való önkéntes csatlakozása azon akarattal, hogy szabadsága egy részét megossza más szerződő felekkel”.² Másrészt, az uniós állampolgár közösségi megfogalmazásban egy tagállam állampolgárságát birtokló személy, míg a modern politikai elméletekben három fő tényező határozza meg az állampolgár fogalmát: tőle elválaszthatatlan állampolgári jogokat birtokol, egyetlen legitim politikai közösség iránt (nemzetállam) viseltetik lojalitással, és az ezen belül érvényesülő közérdeknek ad elsőbbséget saját érdekeivel szemben. Ezek a fogalmak tehát sokféleképpen közelíthetők meg és definiálhatók, ráadásul európai dimenzióban egészen más tartalmat nyernek, ezért érdemes beható vizsgálatnak alávetni a koncepciók valódi tartalmát, annál is inkább, mert az európai állampolgárság koncepciója részben a fenti okok miatt nem tekinthető világos és könnyen kezelhető meghatározásnak. Ami pedig különösen fontos: valóban eljutni az állampolgárságtól az állampolgárig, tehát a koncepciótól az általa meghatározott tényleges személyekig. A Maastrichti Szerződés által megalkotott uniós állampolgár-koncepció egyes elemzők szerint egy idealizált, „mitikus” állampolgár-képzetre épült, nem pedig az önérdeke, személyes preferenciái által vezérelt individuumba. Elsődlegesen tehát egy absztrakt fogalomról van szó, melyet megleh-

¹ Christian Meier: Hol van az európai identitás? Európai Szemle 2001/2. (XII. évf.) 55-70. o.

² D. Wolton: La dernière utopie, Flammarion, Paris, 1993, p. 406

tósen nehéz valóságos tartalommal megtölteni. A Maastricht óta is időről időre felmerült ratifikációs nehézségek, illetve a szerződésekhez való hozzáállásbeli különbségek az egyes tagállamokban szintén arra mutatnak, hogy a polgárok egy része még nem igazán tudja elhelyezni magát a nagy európai vállalkozásban. A szerződésekben lefektetett előnyök egy része, melyek élvezésére uniós állampolgárokként jogosultak, nem sokat jelent egy átlagos polgár számára: például igen kicsi a valószínűsége, hogy egy személy petíciót fog benyújtani a Parlamenthez, illetve az állampolgári jogok biztosához az EU közigazgatási tevékenységét illetően, vagy hogy figyelemmel fogja követni a döntések hozatalát megelőző, Tanács által előterjesztett munkaterveken alapuló nyilvánosan közvetített vitákat, netán jogaival élve európai választásokon indul. Még a „polgárközelibb” intézkedések is sokszor csak személyek meghatározott csoportjait érintik, és így, mivel ezen programok inkább csak előttük ismertek, mintsem a teljes nagyközönség előtt, nekik van alkalmuk jelentősebb mértékben megtapasztalni az európaiság ezen oldalát (például a halászat vagy a hallgatói mobilitási programok esetében). Az állampolgárok nagy része tehát még mindig kevésbé informált uniós polgári mivoltának súlyáról, gyakorlati jelentőségéről, így az EU ezirányban tett erőfeszítései, jóllehet tagadhatatlanul jártak némi eredménnyel, előrelépéssel, még nem töltötték be az információhiány okozta űrt a kívánt mértékben, sok szükséglet vár még kielégítésre.

Egy következő, az identitásformálódást érintő problémakörre áttérve, meg kell említenünk az integrációs folyamatot kísérő néhány sajátos tendenciát. Az egyik ilyen az integráció fejlődésével párhuzamos európai regionalizáció folyamata. Ez magában foglalja egyrészt a felülről lefelé irányuló kezdeményezéseket, tehát a döntéshozatal alsóbb szintre történő decentralizációját a nemzeti regionális politikák keretében, másrészt pedig az alulról felfelé ható folyamatokat, vagyis a regionális gazdasági-politikai fejlődés eredményeként megerősödő regionalizmust. Ezek igen összetett kérdések, melyeknek részletes kifejtése meghaladná e dolgozat kereteit, de az identitással kapcsolatos összefüggésekre röviden mindenképpen érdemes kitérnünk. A pozitív szemléletet képviselő szerzők szerint a regionális identitások erősödése és az európai integráció egymást jól kiegészítő folyamatok, mivel az Unió működése így még demokratikusabb alapokra helyezhető: a megerősödő helyi és regionális közösségek a nyilvános szféra új formáit jelentik, így a köztes, állam alatti hatalmi szintek beiktatása által újabb lehetőség nyílik az állampolgári részvételre, aminek köszönhetően Európa közelebb kerülhet polgáraihoz. Szorosan ide tartozik egy másik tényező, a szubszidiaritás elve is, melynek célja a transzparencia fokozása, tehát a szervezet működésének átláthatóbbá, követhetőbbé tétele a polgárok számára a döntéshozatal megosztása (a hozzájuk közelebbi, lehető legalacsonyabb szintre való helyezése) által olyan területeken, melyek nem a Közösség kizárólagos hatáskörébe tartoznak. Így, mivel a helyi, regionális közösségek közvetlenül választott képviselői is befolyással lehetnek az uniós döntésekre, ez, valamint a hozzá kapcsolódó visszacsatolási folyamatok biztosítják a polgárság érdekérvényesítését. Jóllehet ezek az intézkedések tagadhatatlanul előnyösek a közösségek számára és szükségesnek is ítélnélhetők, mégsem mondhatjuk, hogy az integrációt elősegítő és az egységes európai identitást erősítő folyamatokról lenne szó, bizonyos mértékben inkább gátolják ezeket. A decentralizáció jellemzően a mikrokörnyezeti szemléletet támogatja, tehát a polgárok

uniós ügyekbe való bevonása inkább arra nyújt számukra lehetőséget, hogy saját közösségük helyi érdekeinek érvényt szerezzenek és felmerülő nehézségeikre megoldást találjanak, nem pedig ahhoz vezet, hogy csatlakozzanak a nagy európai elképzelésekhez és ezekkel összhangban tevékenykedjenek. Az európai identitást pedig még kevésbé táplálja a regionalizáció jelensége, hiszen a helyi közösségek nagyobb autonómiára való törekvései háttérben részben éppen a globalizációval, uniformizálódással való szembehelyezkedés és a hagyományok, az egyediség megőrzésének vágya áll. Mindez természetesen nem zárja ki az európai identitás meglétét, ahogy korábban láthattuk, de korántsem beszélhetünk azonos eredőjű folyamatokról, sokkal inkább a „helyi” és „európai” (vagyis lokális-regionális és közösségi intézményi szintű) szemlélet szembenállításáról.

A gyakorlati tényezők sorában érdemes az egyének szintjén is vizsgálódnunk, amire kitűnő lehetőség a különféle felmérések eredményeinek elemzése. Itt első-sorban az 1974 óta működő Eurobarometerre hivatkozom, mely az Európai Bizottság felméréseket végző szolgálata, így az Unió fontos eszköze a közvélemény alakulásának figyelemmel kísérésére.¹ A felmérés aktuális eredményeit tekintve nyilvánvaló egyrészt, hogy az EU polgárainak jelentős többsége tudatában van európaiságának, ez ténylegesen jelen lévő tényező életükben. Másrészt, ez az európai identitás túlnyomó részüknél inkább kiegészítő jellegű, másodlagos kötődésnek tűnik a nemzeti azonosságtudat mellett. Helyével és szerepének változásával kapcsolatban azonban az Eurobarometer 54 érdekes észrevételt tesz: „...a legutóbbi felmérések arra mutatnak, hogy az embereket egyre kevésbé jellemzi a nemzetiségükkel való kizárólagos azonosulás. Ennek következtében látható, hogy számos ország polgárainál kezd egyre inkább kialakulni egy megosztott azonosságtudat egyik oldalon a nemzeti identitással, a másikon pedig az európaival.” Az Eurobarometer-felmérések eredményei tehát számos elgondolkoztató tényezőre világítanak rá. Megmutatják, hogy az európai azonosságtudat létező érzés és kötődési forma az európai polgárok jelentős többségénél: nagy részük támogatja és előnyösnek tartja országa uniós tagságát, meglehetősen sokan szívesen vennék az integráció további mélyülését is, ezenkívül a polgárok nagy általánosságban büszkének érzik magukat európai mivoltukra. Mindazonáltal az eredményeket vizsgálva tárgyilagosabb képet kaphatunk az európai identitás nemzetihez viszonyított tényleges helyzetéről – azaz kiegészítő jellegéről, illetve a többszörös identitás létezéséről –, valamint azt is érzékelhetjük, hogy ez az identitás erősen gyakorlati tényezőkkel összefüggő fogalom, tehát sokkal inkább meghatározzák a mindennapi élet tapasztalatai, mintsem a hétköznapi történésektől távol álló elméleti megközelítések és absztrakt eszmék.

4.2. Elméleti nehézségek

Kiindulópontként az európai azonosságtudat kialakulásának módjáról, megteremtésének lehetőségeiről érdemes beszélnünk. Milyen mértékig valósítható ez meg a nemzetállamokban végbement identitásformálódás mintájára? Mely korlátozó tényezők szabják meg a folyamat határait? A kérdésre számtalan szerző kereste/keresi a választ, napjainkban ez a problémakör fontos eleme az európai

¹ http://europa.eu.int/comm/public_opinion

identitásról folyó diskurzusnak. A fogalom elméleti megközelítését tekintve gyakorta hangoztatott paradoxon, hogy míg az uniós tagállamok együttműködésének intézményi, közigazgatási keretei igen jelentős területeken (pl. szabadkereskedelem) biztosítottak, az európai állampolgárság még mindig nem jelent egyértelmű jogi státuszt. Ismert például az az ellentmondás, hogy mivel a nemzeti állampolgárság elnyerésének feltételeit a tagállamok határozzák meg, a nemzetiből levezetett európai állampolgárság elnyerése is eltérő lehet attól függően, mely országban nyújtják be az adott kérelmet. Az egyéb definiálási nehézségekről már korábban esett szó, és mindehhez hozzájárul még, hogy az európai állampolgári státusznak széles körben nincs igazi, a nemzetihez hasonló jelentősége. Helytállónak tűnik az euroszeptikus RAHLF DAHRENDORF gondolata, mely szerint az európai állampolgárság félúton van az elméleti, „gyenge”, illetve a gyakorlati, „erős” állampolgárság között: az előbbi egy közösséghez való tartozás érzését és bizonyos közös célokat, értékeket foglal magában, míg az utóbbi a tényleges politikai jogokat és ezek valódi jelentőséggel bíró intézményekkel való támogatottságát jelenti.¹ A jövő nagy kérdése marad, hogy további előrelépés történik-e majd az uniós állampolgárság erősítésének irányában, vagy pedig nagyrészt elméleti síkon marad a koncepció – a legutóbbi fejlemények, tehát a Nizzai Szerződés és az Alapvető Jogok Chartája jelenleg az első lehetőséget támogatják.

Térjünk most át az európai azonosságtudat formálódásával kapcsolatos további szempontokra. Az európai identitás Maastricht óta látszólag biztosított, hiszen megalkotásra került az uniós polgári státusz és az általa élvezhető jogok. De egy valódi azonosságtudat létrejöttéhez bizonyos többlettérték is szükséges. Honnan meríthető ez? CHRISTIAN MEIER megközelítésében bármilyen közösség esetében háromféle lehetőség kínálkozik a felülről történő identitásteremtésre: alapozható a múltra, a jelenre, vagy esetleg a jövőre.² Az első lehetőséget tekintve felmerül az a probléma, hogy a múltra visszatekintve igen kevés olyan érték van, amelyet az Unió egyértelműen és kizárólagosan magáénak vallhatna. Továbbá, jóllehet vitathatatlanul voltak gazdasági vagy kulturális értelemben virágzó időszakok Európa történelmében, a politikai megosztottság is valamilyen formában mindig jelen volt a kontinensen. Az európai identitásnak az európai országok hajdani kulturális kapcsolataiból, keresztény mivoltából vagy esetleg a keleti hódító világgal szembeni együttes helytállásából történő levezetése, tehát a régmúltból való eredeztetés nem tekinthető járható útnak napjainkban: az európai azonosságtudat releváns kérdései mind XX. századi problémákat jelentenek, ezen belül is főleg a II. világháború utáni időszakra vonatkoztatva, ami óta az új európai identitás intézményes vonatkoztatási alappal rendelkezik. A történelmi gyökerekkel kapcsolatos gondolatok továbbá igen nehezen közvetíthetők a ma embere, különösen a fiatalok számára és tudatosíthatók gondolkodásukban: elég ehhez minden egyéb nehézségtől eltekintve csak azt az egyetlen tényre figyelembe vennünk, hogy mai világunk színtere is olyan iramban változik, hogy önmagában ennek megélése és feldolgozása is már kihívást jelent az egyéneknek. A történelem felidézése identitásteremtési szándékkal tehát nem igazán hatékony eszköz, annál is inkább, mivel az európai integráció folyamatában elsődlegesen mindig is

¹ http://www.iespana.es/jocana59_es/europe/ciudadident.htm

² Christian Meier: Hol van az európai identitás? Európai Szemle 2001/2. (XII. évf.) 55-70. o.

gazdasági-politikai tényezők játszottak szerepet, így nehéz ebbe utólag, mesterségesen bekapcsolni kulturális vonatkozásokat, az érdekközösség helyett az érték-közösséget hangsúlyozva. Ha a múlt felé való fordulás helyett a jelenben próbálunk keresni egyesítő tényezőket, másfajta nehézségekbe ütközünk. Először is, napjainkra megszűnt már a keleti szocialista tömb mint közös európai identitást és összetartást korábban erősen tápláló tényező, melyhez viszonyítva Európa annak idején világosan megkülönböztethette, meghatározhatta magát. Továbbá, nem érzékelhető a tagállamok részéről igazi elkötelezettség a bővítési elképzelések iránt: az ezzel kapcsolatos várható ráfordítások, az áldozatvállalás mértéke, a jövőbeni kényelmetlenségek sokkal inkább foglalkoztatják az európai országokat, mintsem az európai népek egyesülésének eszméje. Harmadszor, mint azt már korábban láthattuk, jelenleg még nem beszélhetünk európai népről, csupán európai lakosságról, ez a társadalom pedig számos, évszázados hagyományokra épült nemzetállamba tömörül, és megosztják mind nyelvi, mind kulturális és olykor még vallási tényezők is. A jelenkori nehézségek között megemlíthetjük még a korábban már tárgyalt demokratikus deficit problémáját és egy közös, nagy európai nyilvánosság, fórum hiányát. Mit mondhatunk végezetül az identitás jövőre való alapozásáról? Ennek sikeressége még kevésbé tűnik valószínűnek, ugyanis az Unió jövőre vonatkozó elképzelései kevésbé ismertek a polgárok előtt, és még nehezebben látják át azokat, mint az EU jelenlegi tevékenységét. A hosszú távú tervek egy része (különösen a politikai megfontolások, indítékok) nem is ismerethető a polgárokkal, lévén, hogy az ilyen súlyú kérdések inkább a nemzetközi diplomácia keretei között kerülnek megtárgyalásra és nem jutnak el az állampolgárok szintjéig. Másrészt, a jövőbeni, tehát még meg nem valósult és félig-meddig ismeretlen projektekkal, elképzelésekkel való azonosulás már igen elkötelezett, nagyfokú bizalmat mutató polgárságot feltételez, amely még korántsem jött létre a mai európai társadalomban. Figyelmet érdemel MEIER identitásteremtéssel kapcsolatos végkövetkeztetése, mely szerint, mivel sem a múlt, sem a jelenre, sem a jövőre nem alapozható kielégítően egy európai azonosságtudat, ráadásul az állampolgárok részéről sem mutatkozik erre igazi érdeklődés és igény, hanem inkább elfogadni látszanak a jelenlegi helyzetet, hiábavaló az identitás kérdését feszegetni és megkísérelni mesterségesen feléleszteni, „sulykolni” egy eszmét – hiszen bizonyos fokú összetartozás-érzés így is megvan, az integráció működése sikeres, a szabadkereskedelem, a gazdasági unió és az intézményrendszer biztosított és megfelelően funkcionál, szükségtelen tehát célul kitűzni a polgárok identitásának formálását is, főleg az ennek útjában álló komoly akadályok tudatában. Bár MEIER következtetésével nem teljesen értek egyet (nevezetesen az identitásteremtésre irányuló további erőfeszítések szükségtelen voltával kapcsolatban – véleményem szerint még láthatunk biztató jeleket és a jövőben kiaknázható lehetőségeket e téren, tehát az európai azonosságtudat még fokozható, mélyíthető, és szükséges is törekedni erre, még ha a folyamat nem is fog a nemzeti identitás formálódásának megfelelő mértékben kiteljesedni), de mindazonáltal az érvelés számos ponton igen elgondolkoztató, ezért érdemesnek tartottam részletesebben elidőzni rajta.

Miként ezt a gyakorlati tényezők tárgyalásánál megtettük, most az elméleti kérdések sorában is fordítsuk figyelmünket az egyénre. Hogyan jellemezhetjük a mai európai azonosságtudatot? Korábban az Eurobarometer felméréseiből láttuk,

hogy az Európához való tartozás érzése ténylegesen létező kötődési forma; jóllehet mértéke a nemzethez, helyi és regionális közösséghez való kötődéshez képest jóval kisebb, mégis jelen van és a többi kötődési formával együttesen létezik. Ez a jelenség összhangban van a posztmodern identitás fogalmával, mellyel a modernkori identitásteremtődés folyamatait jellemezhetjük: ennek lényege, hogy a különféle társadalmi tendenciák hatásaként születő új identitások többé már nem a régi(ek) helyére kerülnek vagy azok tagadásán alapulnak, hanem beépülnek az egyén már meglévő kötődései közé. Ily módon a modern ember a különféle társadalmi szerepeinek betöltése érdekében többféle azonosságtudatot is kifejleszt, melyek gyakran ellentmondásosak, nem gyűlnek egy koherens „én” köré; ezek az identitások nem véglegesek és nem is feltétlenül vannak jelen folyamatosan az egyén tudatában és viselkedésében, hanem a környezet által támasztott igényeknek megfelelően kerül előtérbe egyikük vagy másukuk. Az európai identitás esetében is erről van szó: a más közösségekhez való kötődési formák mellett ez is jelen van az állampolgárok tudatában, de csak adott körülmények között nyilvánul meg kézzelfoghatóan: például amikor egy személy konzuli védelmet kér harmadik országban, európai parlamenti választás alkalmával leadja szavazatát vagy éppen uniós oktatási csereprogramban vesz részt. Más alkalmakkor pedig nemzeti kötődése kerül előtérbe (például sorkatonai szolgálatát teljesíti) vagy éppen lokális közösségéhez való lojalitását bizonyítja (részt vesz például a helyi polgárőrség megszervezésében). Az európai azonosságtudat azonban egyelőre nem valószínű, hogy kihívást támaszt a nemzetállamhoz való kötődéssel szemben, nem fog felülemelkedni azon, tehát a nemzettel való azonosulást nem helyettesíti a jövőben sem egy differenciálatlan, egységes európai önazonosság: ennek sem szükségessége nem mutatkozik jelenleg, sem ennek elérésére való törekvés, hajlandóság a kultúrájukat és szuverenitásukat megőrizni vágyó tagállamok részéről (ahogy az integráció folyamata során ez megfigyelhető volt, a tagállamok mindig csak a feltétlenül szükséges és számukra hasznos mértékben adtak lejjebb szuverenitásukból). Továbbra is egyik összetevője marad viszont az európaiság a polgárok megosztott identitásának, ahogy a felmérések is rávilágítottak, hogy nagy részük fontosnak érzi európai mivoltát, sőt büszke is arra.

Elmondható tehát, hogy az európai identitás jelenleg kialakulásának kezdeti stádiumát éli. Az országokat igazán egyesítő erő az Európa iránti, nemzetihez hasonló odaadás lenne egy egységes európai nép részéről – a föderalisztikus szerveződést viszont egyelőre megnehezítené mind a politikai, mind pedig a nyelvi megosztottság (amit jól érzékeltet, hogy míg az amerikai szövetségi államok lakosságára mint az Egyesült Államok *népére* utal az alapító dokumentum, az uniós tagállamok esetében Európa *népeiről* van szó, a két eset tehát korántsem összehasonlítható, tekintve a történelmi előzményeket és az államok aktuális berendezkedését). Az európai nép formálódásával kapcsolatban érdekes megjegyzést tesz egy uniós kiadvány: „Ahhoz, hogy egy európai személy európai állampolgárrá akarjon válni, a következő kérdést kell magának feltennie és megválaszolnia: milyen mértékig szükséges együtt élnünk, mindenben osztoznunk, kifelé együttesen ellenállnunk, együtt küzdenünk és meghalnunk? ... A válasz kijózanító: az európai állampolgár attól a pillanattól kezd létezni, amikor kész küzdeni és meghalni Európá-

ért.”¹ Bár ez igen erőteljes megfogalmazás, tény, hogy az együttműködés állampolgárok általi támogatottságához az európaiságnak szükséges mélyen meggyökereznie az egyének érzéseiben, szellemében. Egyébként az európai nép fogalmához gyakran kapcsolják az európai alkotmány gondolatát, mely sajátos jogi alapvetésként nagymértékben bővítené az EU cselekvési mozgásterét és az állampolgárok kétharmada támogatná is megalkotását, ez tehát újabb lehetőséget jelenthet a szupranacionális irányba történő további elmozdulás tekintetében.

5. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS KITEKINTÉS A JÖVŐRE

Az európai állampolgárság és identitás problematikájának, releváns kérdéseinek vizsgálata után kíséreljünk meg választ adni a kiindulásként feltett kérdéseinkre. Először is, mit mondhatunk az európai azonosságtudat meglétéről? Mind a számszerűsített felmérési eredmények, mind a szociológiai és egyéb tanulmányok végkövetkeztetései arra engednek következtetni, hogy az európai önazonosság érzete létező, valóságos jelenség. Az európai identitás jellemző vonásaira áttérve fontos hangsúlyozni azonban, hogy ez az azonosságtudat a nemzeti, regionális és lokális identitásokhoz képest igen törekeny képződmény, a mindennapok változásai meglehetősen érzékenyen érintik, és érzelmi-eszmei háttér helyett elsődlegesen gyakorlati elemek határozzák meg erősségét és sajátosságait, tehát az uniós szabályzásból származó hasznok/előnyök és veszteségek/hátrányok racionális mérlegelése. A közös identitás fejlődését gátolja azonban a nemzeti tudat és kulturális értékek elvesztésétől, jelentőségük csökkenésétől való félelem és az Unió intézményeiben való bizalom csekély volta (vagy éppen a tevékenységük iránti közömbösség), ami miatt a további uniós beavatkozásokhoz, szupranacionális egységesüléshez való hozzáállás sem egyértelműen kedvező az egyes tagállamokban. A közösségi intézmények továbbra is tapasztalható távolsága, nehéz elszámoltathatósága, a bürokrácia és az információhiány pedig további elválasztó tényező az EU és polgárai között (bár ez a szakadék lépcsőről lépésre csökken az EU korábban részletesen kifejtett ezirányú erőfeszítéseinek köszönhetően). A demokratikus deficiten túl a médiával, nevezetesen egy közös európai fórum hiányával kapcsolatos nehézségek is felelősek a közös identitás még nem túl előrehaladott stádiumáért. Ehhez járul még az uniós állampolgárság fogalmának tisztázatlansága és csupán formális jelentősége a polgárok többsége számára, és ezáltal pillanatnyilag még kérdéses hatékonysága. A felsorolt tényezők azt a paradox helyzetet teremtik, hogy míg az európai azonosságtudatot megalapozni hivatott tudati elemek léteznek (az Európával kapcsolatos érzésekben, kötődésekben), a tények alapján az Unió szervezetében még nem igazán tudják magukat annak állampolgáraiként elképzelni, elhelyezni. Viszont a kedvező érzelmi viszonyulások, valamint egyéb, pozitív irányba mutató tendenciák és körülmények (mint az európaisággal kapcsolatos büszkeség, az egységes alkotmány támogatottsága vagy éppen az újonnan bevezetett euró identitásformáló ereje, de más oldalról nézve például az uniós szabályozás fejlődését kísérő „spill over” hatás is) további lehetőségeket rejte-

¹ Rapport de la Commission pour le groupe de réflexion, OPOCE, 1996, p. 149.

nek magukban az egyének öntudatos európai polgárokká való válása és ennek az intézményi szint által történő elősegítése tekintetében.

A bevezetőben felvetett másik kérdést, az európai identitás egyéb kötődésekhez viszonyított helyzetét illetően a probléma vizsgálata során arra az eredményre juthatunk, hogy az identitások hierarchikus elhelyezkedése helyett reálisabb a megosztott azonosságtudat koncepciójában gondolkodnunk, melynek értelmében egymás mellett álló és élő kötődésekről van szó. A posztmodern identitás fogalmával összhangban ezek az identitások a társadalom változásai által alakítva az egyének tudatának egyenrangú elemeivé váltak, és az aktuális külső állapotnak, szükségletnek megfelelően emelkedik ki olykor a nemzeti, máskor az európai, megint máskor esetleg a regionális vagy lokális identitás. Jóllehet egyes országokban a nemzeti kötődés vagy a regionalizációs tendenciák még erősen dominálnak, az európai azonosságtudat is vitathatatlanul erősödik és adott esetben a gyakorlatban is megmutatkozik létezése még ezen államok polgárainál is, hiszen a helyi eltérésekkel szemben a többszörös identitás léte egyetemes jelenség a tagállamok mindegyikénél. Ezért állíthatjuk, hogy az európai azonosságtudat a többi kötődéshez hasonló lényeges elemnek tekinthető és mélysége fokozható az európai társadalomban (ahogy ez az integrációs folyamat sikerességének egyik kulcstényezője is), jóllehet ez, mint láthattuk, csak bizonyos korlátokon belül érvényesül, és a közeljövőben nem fog felülemelkedni sem a nemzeti, sem az egyéb területi kötődéseken.

Végezetül következzen egy kis jövőre vonatkozó kitekintés gondolatmenetünk lezárásaként. Milyen irányú elmozdulásra számíthatunk a jövőben az európai identitás, illetve az EU identitáspolitikája tekintetében? A lehetséges forgatókönyvek felvázolásakor JON ERIK FOSSUM megközelítéséből szeretnék kiindulni, mely igen logikusan vezeti végig a jövőben kínálkozó lehetőségeket.¹

Mindenekelőtt meghatározásra szorul az identitáspolitika fogalma. Ez elsősorban az elismerés politikájának gondolatát rejti magában mint a különböző kultúrák békés egymás mellett élésének eszközét. Az EU esetében, mint az eddigiek is megmutatták, ez igen releváns tényező volt és marad jelenleg, valamint a jövőben is, hiszen folyamatosan fennáll annak szükségessége, hogy a különféle identitásokkal rendelkező, egyediségüket hangsúlyozó és védő csoportok elnyerjék az elismerést, melyért küzdenek, és ugyanakkor mégis bizonyos közösségi érzetet és azonosságtudatot fejlesszenek ki. Az elismerés politikája eredetileg az egyenlőség elvén és az individuum hangsúlyozásán alapult, és ehhez kapcsolódott még az egyenlő méltóság gondolata, tehát alapvetően az univerzalista megközelítés dominált. Az újonnan létrejött, posztmodern egyéni- és csoportidentitások viszont még nagyobb mértékű és jelentőségű elismerést igényelnek, tehát az egyenlőség általános elvére helyezett hangsúly áttevődött azon körülmények megteremtésére, melyek között a különféle csoportok elismerésért folyó küzdelme eredményes lehet. Ez elvezet minket az univerzalista felfogástól a partikularista irányzatokig, melyekben az egyedi vonásokkal rendelkező, elsősorban csoportidentitások játszanak kulcsszerepet, és az elismerés formáját itt inkább a „különbségek politikájaként” határozhatjuk meg. Ez a két megközelítés – az egyenlő méltóság, illetve a

¹ Jon Erik Fossum: Identity politics in the European Union; www.arena.uio.no/publications/wp01_17.htm

különbségek politikája – egymással szembenálló tendenciákat jelent, és egyben az EU jövőbeni identitáspolitikáját potenciálisan meghatározó irányvonalakat.

Az elismerés politikájának intenzitása és iránya mellett egy másik tényezőt is lényeges figyelembe vennünk: magának az integrációs folyamatnak az irányát. Mint ez közismert, a tagállamok együttműködése az adott területeken szupranacionális, illetve kormányközi formában valósulhat meg, és a közös európai identitás fejlődésének egyértelműen az előbbi forma kedvez, hiszen a tagállamok összességében érvényesülő egységes szabályozáson alapul. Ezen szempont alapján is két irányban történhet tehát az EU identitáspolitikáját meghatározó elmozdulás.

A fentiekben tárgyalt kritériumok alapján a jövő forгатókönyveit FOSSUM egy mátrixban ábrázolja, melyben az említett két tényező szolgál változóként. Az ábra szerint a lehetséges jövőbeni tendenciák függvényében az EU identitáspolitikája a következőképpen alakulhat:

Az elismerés politikájának iránya	Egyenlő méltóság elve	Különbségek politikája
Az integrációs folyamat iránya		
Kormányközi	Az EU mint demokratikus tagállamok összessége	Az EU mint nemzeti kulturális közösségek összessége
Szupranacionális	Az EU mint föderális egység	Az EU mint a „mély diverzitás” hordozója

Nézzük kissé részletesebben az egyes forгатókönyveket, illetve próbáljuk meghatározni bekövetkezésük valószínűségét. Az első lehetőség szerint az uniós tagállamok együttműködése inkább kormányközi szintre korlátozódik, és a saját jogrendszerrel nem rendelkező EU legitimitása a tagállamok demokratikus voltából adódik. Mivel ez viszonylag laza jellegű együttműködés, nem vetődik fel sem az európai identitás megteremtődésének, sem a különféle közösségek Unión belüli elismerésének kérdése – ha elismerésért folyó küzdelemre kerülne sor, az nemzeti keretek között zajlik. Ez a leírás részben jellemzi a Maastricht előtti Közösséget, amikor is az integráció valóban kevésbé irányult a közös identitás létrehozására, sokkal inkább a gazdasági együttműködésre, a Közös (Egységes) Piac megteremtésére, és inkább a jogharmonizáció állt a középpontban, mintsem a népek és kultúrák egymáshoz való közelítése. Ebben a struktúrában tehát sem a közös azonosságtudat, sem az elismerésért folytatott harc vagy nemzeti ellenállás nem válna releváns kérdéssé. A jelenlegi és várható jövőbeni szituációnak viszont kevésbé felel meg ez a forгатókönyv. Egyrészt az Unió működésében már a kezdetektől jelen voltak szupranacionális elemek és továbbiak megvalósítását is tűzte ki a Közösség céljául, intézményeinek szerepe pedig egyre erősödik; ráadásul ezek az európai identitás megteremtésén mára már tervszerűen dolgoznak. Másrészt nem vitathatjuk az közös európai joganyag fontosságát sem, mely szupranacionális struktúrába kezdett rendeződni olyannyira, hogy sokan már félig-meddig uniós alkotmánynak tekintik. Érdekesség ezenkívül, hogy a jogok terén bizonyos fajta „spill over” hatás valósult meg, vagyis a gazdasági jogoktól az egyéb jellegűek felé történő elmozdulás, amelynek szempontunkból lényeges következménye, hogy a jogalanyok is gazdasági szereplők helyett az uniós polgárok lettek, tehát munkavállalók helyett a személyek, a tagállamok lakosainak összessége. Az integrációs folyamat már jelenleg is sok terü-

leten érintette a nemzeti azonosságtudatot és értékeket, valamint a transznacionális tevékenységeket is ösztönözte, tehát laza kormányközi szerveződés helyett inkább a szupranacionális vonások erősödése várható.

A kormányközi irányú integráció másik változata abban tér el ettől a modelltől, hogy itt az együttműködés saját, egyedi identitásukat védő és előmozdítani igyekvő nemzetállamok részvételével valósul meg. A tagállamok fenntartják maguknak a kultúra- és identitásteremtés jogát, melyet az EU tiszteletben tart és nem támaszt vele szemben kihívásokat. Ez a forgatókönyv a tagállamokban erősen jelenlévő nemzeti érzést feltételez, aminek következtében az újabb és újabb integrációs lépések különféle erősségű válaszreakciókat váltanak ki az országokban, melyek fenyegetve érzik nemzeti identitásukat a szorosabb együttműködés vagy szupranacionális intézkedések által. Ez a modell bír némi relevanciával néhány ország esetében, amelyek az integrációs folyamat során olykor euroszkepticizmust mutattak: példának hozhatjuk a Maastrichti Szerződésre először nemet is mondó Dániának az európai állampolgársággal kapcsolatos, szerződésben rögzített nemzeti identitását védő kitételét, illetve más tagállamoknak az integrációs folyamat szembeni időleges ellenállását (Egyesült Királyság, Franciaország, Svédország, Írország – ez utóbbi csak másodsorra fogadta el a Nizzai Szerződést). Ugyanakkor fontos tény, hogy jóllehet ezek az események gátolták, lassították az integráció menetét, de sosem vetettek véget neki – a folyamat az akadályok leküzdése után újra felgyorsult. Az európai integrációt tehát valószínűleg a jövőben sem fogja veszélyeztetni, sem kormányközi keretek közé szorítani a tagállamok nemzeti azonosságtudatot, különbözőséget védelmező, nacionalista fellépése, ahogy ez eddig sem történt meg: ellenkezőleg, mint a fentiekben is láthattuk, a szupranacionális irányítás egyre több területet fog át, és a „spill over” hatás következtében ez várhatóan fokozódni fog. Ez a forgatókönyv tehát szintén kevésbé valószínűsíthető a jövőre nézve.

Mit mondhatunk a mai realitásnak jobban megfelelni tűnő két, szupranacionális irányú fejlődést feltételező EU-modellről? Tekintsük először a különbségpolitikára épülő változatot, mely szupranacionális struktúrában nagyszámú különféle identitás és kultúra együttélését és fenntartását jelenti, vagy más szavakkal az Unió aktív támogatásával létező és fennmaradó mély diverzitást. Itt nemcsak a nemzeti kultúrák elismeréséről, támogatásáról van szó, hanem regionális- és csoportidentitások fenntartásáról, közösségeik érdekvédelméről is. Ebben a forgatókönyvben tehát egy soknemzetiségű, multikulturális Európa képe rajzolódik ki, ahol a szupranacionális szervezet legitimitását éppen ezen komplexitása és rugalmassága adja, mely által valamennyi kötődés és azonosságtudat számára elismerést biztosít. A mai EU kezdeményezései között valóban találunk is ilyen irányúakat, például a kevésbé használt nyelvek védelmét, vagy a társadalmi mozgalmak, illetve regionalista törekvések támogatását. Ez a modell azért is sokkal inkább megfelel a jelenlegi valóságnak, mivel többszörös, komplex identitások létrejöttét feltételezi, ami – ahogy ezt egy korábbi fejezet is tárgyalta – többféle kötődés egymás melletti kifejlődését jelenti, melyek között a nemzeti azonosságtudat nem feltétlenül elsődleges, sőt a mai tendenciák szerint inkább megkérdőjeleződnek szilárd körvonalai és némileg veszít jelentőségéből, hogy teret engedjen egyéb identitásoknak is. A diverzitás védelme tehát már most az Unió valóságos célkitűzése, a kérdés csupán az marad, hogy ez milyen mélységig

valósul meg, hogy valóban a „mély diverzitás” szintjéig fejlődik-e vagy az egységesülés irányába tart majd. Például, világosabbá válik-e a viszony a nemzeti és európai állampolgárság között, nyilvánvalóvá téve, hogy e tekintetben is a nemzeti különbségek tiszteletben tartása érvényesül, vagy egységes és közvetlen európai állampolgárság és jogrendszer születik? Bármely irányban történjen is a jövőben elmozdulás, ez az EU-forгатókönyv számos olyan elemet tartalmaz, melyek a jelen és a jövő vonatkozásában is megállják a helyüket.

Nézzük végül az univerzalista megközelítést feltételező másik szupranacionális változatot. Itt az Unió mint föderális típusú egység, jogközösség jelenik meg, mely a nemzeti identitások korlátozása mellett új, posztnacionális identitások létrejöttét mozdítja elő (a korábban már említett habermasi gondolattal összhangban). Ez utóbbi demokratikus jogelvekre alapozott absztrakt képződmény. A modell kettéválasztja a politikai és a kulturális integráció fogalmát: a közös politikai kultúra kialakulása igen kívánatos és a kulturális különbségek elismerését is biztosítani kell, viszont ezen különbségek nem gátolhatják az integrációs folyamatot, a közös kezdeményezések megvalósulását. Az uniós intézmények hatásköre jelentősen kibővül a nemzeti korlátozásával egyidejűleg, legitimitásuk pedig a közvetlen EU-polgársággal rendelkező lakosok, mint a közös joganyag tulajdonképpeni szerzői által biztosított. Ezen univerzalista modell most különös aktualitással bír, hiszen az egyenlő jogok-egyenlő méltóság problematikája kiemelt jelentőséget kapott nemrégiben, az Alapvető Jogok és Szabadságok Chartájában. A szimbolikusan és gyakorlati szempontból is fontos előrelépést jelentő dokumentum egyetemes értékeket hangsúlyoz (és nem specifikusan „európaikat”), és a jogok felsorolása valamint a szövegezés módja inkább posztnacionális identitást sugall, mintsem a nemzeti védelmét. (Jóllehet preambulumban a tagállamok nemzeti azonosságtudata elismerésének szükségességéről beszél, a gondolat nem fordul többet elő a későbbiekben.) A különbségek elismerése helyett tehát a Charta inkább az „egyenlő méltóság” szellemében íródott. A dokumentum várhatóan meg fogja haladni jelentőségében a politikai deklaráció kereteit, hiszen kidolgozásában többségükben parlamenti tagok vettek részt, ráadásul a munka során arra törekedtek, hogy úgy állítsák össze a szöveget, „mint ha” egy uniós szerződésbe terveznék integrálni – a Charta azóta már több ízben is szolgált a bírósági gyakorlatban hivatkozási alapként. Ha tehát univerzalista, föderális irányban történik elmozdulás az Unióban, a dokumentum valószínűleg kiemelt szerephez jut majd. Ez a forгатókönyv is sok ponton számottevő relevanciával bír a mai EU-t és a jövőbeni kilátásokat tekintve.

Összefoglalásként és korábbi fejtegetéseinkkel összhangban elmondhatjuk, hogy napjainkban és az elkövetkezendő időben az identitások lényeges változáson mennek keresztül. Jóllehet kevésbé valószínű, hogy a nemzeti identitás mintájára jöjjön létre egy közös európai identitás, más jellegű változásokra mindenképpen számíthatunk. Még bizonytalan, hogy ez a nemzeti identitások átalakulását jelenti-e majd vagy pedig egy új, posztnacionális identitás születését. Néhány tendencia viszont valószínűsíthető a jövőre nézve. Az EU intézményei és működése tekintetében várhatóan ezután is erősödni, fejlődni fog. A nemzetállamok, úgy tűnik, még kevésbé lesznek képesek az integrációs folyamattal szemben állva kizárólagos nemzeti identitások formálására – bár a nemzeti kötődés biztosan megmarad, a polgárok azonosságtudata más formákkal kiegészülve összetettebbé

válik. A jogrendszer és a további együttműködés terén is előrelépés várható csakúgy, mint az európai és nemzetközi civil társadalom fejlődését illetően. Az EU előtt álló nagy kihívás viszont megmarad: megérteni, átlátni az identitásformálódás folyamatát, és ezzel összhangban megtalálni a megfelelő eszközt, mely által népei egyesíthetők, és ugyanakkor egyediségüket is megőrizhetik.

BIBLIOGRÁFIA

- ANGEL-LAFITTE: L'Europe - Petite histoire d'une grande idée; Découvertes Gallimard Histoire, 1998.
- BÉROUD-WEYDERT: Le devenir de l'Europe; Les Éditions de l'Atelier/Éditions Ouvrières, Paris, 1997.
- BÜTLER, HUGO: Esélyek és veszélyek az európai egyesülési folyamatban; in: Európai Szemle 1998/4. (IX. évf.) 27-34. o.
- DÖBRÖNTE KATALIN: Európai Unió - Demokratikus deficit; MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1999.
- Les entretiens européens d'Épernay, La Documentation Française, Paris, 1998
- Az európai integráció - tények és adatok; Europa Institut Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2000.
- Az európai integráció alapszerződése /sz. dr. Fazekas Judit/ - A Római, a Maastrichti és az Amszterdami Szerződések; KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2001.
- FEISCHMIDT MARGIT (szerk.): Multikulturalizmus; Osiris - Láthatatlan Kollégium, 1997.
- KARIKÓ SÁNDOR (szerk.): Európaiság - Politikai és morális kultúra; Áron Kiadó, Budapest, 2001.
- MALLET, ANNICK: Introduction `a l'Europe sociale; École Nationale de la Santé Publique, Rennes, 1997.
- MEIER, CHRISTIAN: Hol van az európai identitás? in: Európai Szemle 2001/2. (XII. évf.) 55-70. o.
- ROSTOVÁNYI ZSOLT: Európaiság, európai identitás és az európai integráció; in: Az Európai Unió évkönyve 1999-2000, Osiris Kiadó, 2000.
- SEGESVÁRY VICTOR: Mi a baj Európával? - Kritikai gondolatok az európai integrációval kapcsolatban; in: Európai Utas XI./1. (41. szám) 61-65. o.
- THERBORN, GÖRAN: European modernity and beyond - The Trajectory of European Societies 1945-2000; SAGE Publications, London - Thousand Oaks - New Delhi, 1995.
- L'Union Européenne - Les notices; La Documentation Française, Paris, 1999
- WEIDENFELD, WERNER: Európa jövője - Stratégiák és opciók; in: Európai Szemle 2001/2. (XII. évf.).
- WEIDENFELD-WESSELS: Európa A-tól Z-ig - Az európai integráció kézikönyve; magyar nyelvű változat (felelős kiadó: ELTE ÁJK Dékáni Hivatal) lezárva: 1996.
http://www.europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/eb54/eb54_en.htm
http://www.europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/eb56/eb56_en.htm
http://www.arena.uio.no/publications/wp01_17.htm
http://www.iespana.es/jocana59_es/europe/ciudadident.htm